

**Nebunia în cultura rusă:
istoria unei idei-cameleon**

EDITURA PARALELA 45

Redactare: Elena Popescu
Tehnoredactare & DTP copertă: Mihail Vlad
Pregătire de tipar: Marius Badea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

STAN GABRIEL-ANDREI

**Nebunia în cultura rusă : istoria unei idei-cameleon : secolul al XVIII-lea -
prima jumătate a secolului al XIX-lea / Gabriel-Andrei Stan. - Pitești :**

Paralela 45, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-973-47-2915-9

61

Ilustrația copertei: Gustave Courbet, *Disperatul (autoportret)*

Copyright © Editura Paralela 45, 2019

Prezenta lucrare folosește denumiri ce constituie mărci înregistrate, iar conținutul este protejat de legislația privind dreptul de proprietate intelectuală.

www.edituraparelela45.ro

Gabriel-Andrei Stan

Nebunia în cultura rusă: istoria unei idei-cameleon

Secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea

Editura Paralela 45

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	9
Capitolul I. Delimitări conceptual-metodologice	11
Capitolul al II-lea. Nebunia și nebunul în legislația rusă din secolele al XII-lea – al XIX-lea: abordare istorico-culturală.....	19
2.1. Nebunia și nebunul în accepția creștină.....	21
2.2. Nebunia secularizată. Locul nebunului în proiectul iluminist.....	27
Capitolul al III-lea. Nebunia și masca melancoliei.....	46
3.1. Filosoful pe tron și trântorul melancolic: nebunia ca instrument politic în polemica dintre Ecaterina a II-a și Nikolai Novikov.....	50
3.2. Triumful emoțiilor: „școala melancolică” și sentimentalismul rus.....	60
Capitolul al IV-lea. Poetica nebuniei romantice	70
4.1. Conceptualizare și contextualizare.....	70
4.2. Tipologia nebuniei romantice	75
4.2.1. Iubire-nebunie-moarte: cauzalitate sau necesitate?.....	76
4.2.2. Furor poeticus: nebunia și geniul în discursul romantic	83
4.2.3. Nebunia ca pedeapsă în tragicul romantic	96

Capitolul al V-lea. O anti-poetică a nebuniei în opera lui	
A.S. Pușkin.....	109
5.1. Călărețul de aramă: nebunie și revoltă.....	110
5.2. „Hermann a înnebunit“: demitizarea nebuniei romantice în Dama de pică de A.S. Pușkin	121
5.3. Poetica absenței: reprezentări ale nebuniei în poezia <i>Ne dai mne bog soiti s uma</i> de A.S. Pușkin	132
Capitolul al VI-lea. Vocea nebuniei: o critică socială.....	142
6.1. În intimitatea nebuniei: Însemnările unui nebun de N.V. Gogol.....	142
6.2. Nebunia „în doi“: Dublul de F.M. Dostoievski.....	162
6.2.1. De la idealism la socialism.....	163
6.2.2. Dublul – funcționalitate și tradiție romantică.....	168
6.2.3. „O zdreanță cu ambiție și sentimente“	170
 Concluzii.....	 181
 Bibliografie.....	 185

CUVÂNT ÎNAINTE

Subiectul nebuniei a răsărit în mintea mea în urma unei experiențe trăite aieva. Vreau să povestesc întâmplarea pentru că va ajuta cititorul să înțeleagă mai bine acest demers critic. Într-o după-amiază de vară mă aflam într-un tramvai foarte aglomerat din București. La un moment dat, observ că cineva din fața mea, însă pe care nu îl puteam vedea pentru că stătea pe un scaun și mai erau oameni în picioare, vorbește tare și destul de sacadat. Vocea capătă încet inflexiuni mai grave și denotă agresivitate. Mă dau puțin mai în față, încât să îl pot privi. Un tânăr se certa aprins cu o doamnă; motivul nemulțumirii tânărului însă nu l-am aflat. Apoi trece la înjurături și amenințări. Oamenii din jur s-au delimitat cu ușurință de individul care părea tot mai agresiv și încercau să nu îi acorde atenție, deși se uitau pe furiș și se vedea pe chipurile lor că erau interesați de întâmplare. Eu eram interesat. Aud cum cineva de lângă mine rostește, în gol parcă: „Ăștia trebuie izolați. Nu înțeleg cum de-l lasă să umble liber“. Ceea ce am auzit m-a pus apoi serios pe gânduri. Văzându-l pe individ, care avea aerul că e sincer ofensat, riposta sa verbală furibundă devenea manifestarea unui sentiment puternic pe care îl trăia deplin. De asemenea, mi se părea îndreptățit să te temi de imprevizibilitatea acțiunilor sale. Părea îndreptățit să te gândești că în orice moment agresiunea verbală putea deveni una fizică. Și brusc am văzut reflectată în scena la care am asistat o contradicție deosebit de puternică. Pe de o parte, sinceritatea sentimentului trăit și a reacțiilor individului agitat, iar pe de alta parte, atitudinea ostilă a celorlalți din tramvai care formau o masă compactă și care vedea în individul respectiv o persoană periculoasă care ar fi trebuit închisă. De aici, o serie de întrebări mi-au apărut în minte. Am încercat mult timp să înțeleg de ce credeau oamenii că respectivul ar fi trebuit închis, de ce prezența sa în acel spațiu a născut agitație în jur și a provocat îngrijorare. Probând tot felul de argumente, am înțeles apoi că răspunsurile la întrebările mele nu vor oferi o definiție nebuniei, ci vor avea mai mult de spus despre reacțiile noastre și modul în care noi percepem și investim semantic anormalitatea.

Am fost uimit de propriile mele reacții în timpul scenei la care asistam. Și eu, ca restul participanților, îl catalogasem pe tânăr drept *nebun*, însă fără să fac acest lucru conștient. Ceva din comportamentul lui m-a determinat să îi pun această etichetă. În același timp, eram curios să urmăresc întâmplarea; spectacolul nebuniei mă fascina. Interacțiunea cu nebunia mi-a arătat că pot, la fel ca ceilalți, să „recunosc“ nebunia, însă nu pot articula nimic coerent, care să păstreze, totodată, amploarea subiectului. Prezentul studiu reprezintă rezultatul încercărilor mele de a înțelege complexitatea acestui fenomen în spațiul cultural.

EDITURA PARALELA 45

CAPITOLUL I

Delimitări conceptual-metodologice

Întâmplarea povestită anterior a generat o serie de interogații cu privire la nebunie, pe care le vom dezvolta în rândurile ce urmează. Primul capitol stabilește cadrul conceptual al cercetării și oferă cititorul un „ghid“ de lectură a analizelor întreprinse.

Trebuie observat, mai întâi, faptul că însuși termenul de *nebunie* este folosit într-o gamă foarte bogată de situații comunicaționale. Spre exemplu, auzim adesea vorbindu-se despre un lucru al cărui sens nu îl găsim că „este o nebunie“. O conduită excentrică sau iresponsabilă a unei persoane într-o chestiune serioasă este tot „o nebunie“. Însă același termen descrie și o acțiune fie curajoasă, fie receptată drept extraordinară (prin faptul că depășește limitele așa-zis normale ale sale). Prin analogie, *nebun* nu este doar un individ a cărui manifestare exterioară este incoerentă (fie prin limbaj, fie prin judecată, fie comportamental etc.) și/sau care trezește teama în celălalt prin imprevizibilitatea sa, existând, astfel, posibilitatea permanentă ca el să devină o amenințare; *nebun* este și cel care poate fi perceput drept excepțional. În mod cert, există mult mai multe situații în care termenul este întrebuințat. Simțim cu toții că el este suprasolicitat. Această ambiguitate regăsită la nivel lingvistic compune unul dintre argumentele primei ipoteze a prezentului studiu: *nebulnia este o idee fără identitate fixă*. Nu vom întâlni în nebunie o semnificație constantă de-a lungul istoriei, indiferent de contextul cultural în care ea își face apariția. Am putea spune că ea este o *idee-cameleon*. *Nebunia* nu are un sens intrinsec ei, semnificația sa nu este un dat; în schimb, ea se umple cu sens doar atunci când i se oferă unul. Cu alte cuvinte, *nebulnia* capătă sens doar în măsura în care este inclusă într-o anumită viziune asupra lumii și, așadar, în funcție de această viziune i se acordă una sau mai multe semnificații.

În ciuda rezistenței sale la definire, nebunia este un concept *operațional*. Ea nu descrie realitatea, ci este un instrument care ajută la descrierea ei; altfel spus, ea este mai degrabă un „cum“ decât un „ce“. Așadar, vom încerca în capitolele acestei lucrări să descifrăm cum anume este instrumentalizată această idee în diferite contexte istorice ale culturii ruse, cum îi este atribuită o anumită funcționalitate și care este evoluția ei în limitele pe care demersul critic le plasează. La fel de important va fi să înțelegem reacțiile pe care ea le naște în urma instrumentalizării sale. Astfel, prin repercutare, vom obține o amplă perspectivă asupra dinamicii culturale din care și nebunia, la rândul său, face parte. În acest sens, nebunia devine *o substanță de contrast* care evidențiază zonele obscure ale relațiilor inter-umane, pe de o parte, dar și limitele traiului nostru în comun (ea dezvăluie o parte dintre negocierile ce stau la baza raporturilor stabilite între membrii grupului social), pe de altă parte.

Nebunia are o ocurență istorică. Prezența ei în cultura universală încă din Antichitate și până în zilele noastre este o evidență. Cu toate acestea, nu putem găsi un început sau sfârșit al acestei idei. Poate că imposibilitatea de a delimita limite temporale emergenței acestei idei trebuie găsită în faptul că nebunia îi este proprie doar omului. Relația de exclusivitate pe care ea o dezvoltă în raport cu ființa umană este deosebit de plastic descrisă de criticul Mihail Epștein: „În natură există lipsă de sunet, liniște, însă tăcerea este proprie doar vorbitorilor. În natură există lipsă de raționalitate, lipsă de gândire, dar nebunia este proprie doar celor care gândesc și raționalului“¹. Aceasta este, într-adevăr, una dintre condițiile de validitate a nebuniei: *ea este specifică exclusiv omului*. Prin extensie, probabil că ea a apărut odată cu ființa umană și va dispărea odată cu ea.

Așadar, decupajul istoric obligatoriu cercetării noastre conține următoarele borne. Vom încerca să descriem evoluția conceptualizării și instrumentalizării nebuniei în cultura rusă începând din secolul al XVIII-lea și până la mijlocul secolului al XIX-lea. Motivația acestei alegeri este condiționată de particularitățile culturii ruse: în secolul al XVIII-lea, sub domnia țarului Petru I, Rusia se europenizează, se civilizează. Profundul interes de „a fi ca Occidentul“ a stârnit multă efervescență culturală ce își găsește expresia cea mai intensă în secolul al XIX-lea. Așadar, peisajul ideologic și cultural al perioadei delimitate pornește dintr-o etapă incipientă a Iluminismului (un proto-Iluminism), trecând apoi în faza de maturitate a Iluminismului, ajungând, la începutul secolului al XIX-lea la „revoluția“ romantică și terminând cu realismul critic, la mijlocul secolului al XIX-lea. Analiza se va opri aici la

¹ Mihail Epștein, *Bezumie metoda ili metod bezumia*, în *Znak problema: o budușcem gumanitarnih nauk*, „Novoe literaturnoe obozrenie“, Moscova, 2004, URL: http://ec-dejavu.ru/b/Bezumie_a.html [accesat la data de 04.06.2018].